

Cavaceppi Atölyesi ve Restorasyon Çalışmaları

Cavaceppi Workshop and Restoration Works

Murat CURA¹, Arzu ÇAKIR ATIL²

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü
• murat.cura@hbv.edu.tr • ORCID > 0000-0002-5582-6016

²Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü, Heykel Ana Sanat Dalı
• arzu.cakir@deu.edu.tr • ORCID > 0000-0002-9564-0910

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 06 Ağustos/August 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 11 Şubat/February 2026

Yıl/Year: 2026 | **Cilt – Volume:** 4 | **Sayı – Issue:** 7 | **Sayfa/Pages:** 45-64

Atıf/Cite as: Cura, M., Çakır Atıl, A. "Cavaceppi Atölyesi ve Restorasyon Çalışmaları" Propontica, 4 (7), Mart 2026: 45-64.

Etik/Ethical Statement: Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde 2024 yılında tamamlanmış olan "Antik Dönemden Günümüze Taş Heykellerde Tamamlama" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

CAVACEPPI ATÖLYESİ VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

ÖZ

Somut kültür varlıklarının korunması amacıyla, farklı dönemlerde çeşitli teknik ve yaklaşımlarla yapılan restorasyon uygulamaları ile karşılaşılmaktadır. Restorasyon uygulamaları, kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir. Dolayısıyla, değişen fikir ve tekniklerin bilinmesi, bu konuda çalışmış sanatçıların uygulamalarının araştırılması ve bir eserin kültürel biyografisinin bilinmesi, günümüzde disiplinler arası (arkeoloji, sanat, sanat tarihi ve koruma-onarım) çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır.

Antik Dönem'den günümüze kadar, çeşitli nedenlerle bozulmuş ve kırılmış heykellerin restorasyon ve konservasyonu yapılmıştır. Avrupada ve özellikle İtalyada 15. yüzyıldan itibaren başlayan restorasyon çalışmaları birçok heykeltıraş tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmaların artmasında, Büyük Tur ile birlikte özel koleksiyonerlerin talepleri etken olmuştur. Bu dönemde, bir heykelin bütün ve eksiksiz görünmesi önemli olmuş ve dolayısıyla farklı eserlere ait parçalar birleştirilerek onarımlar yapılmıştır.

Özellikle Romada antik heykel restorasyonunda çalışan çok sayıda heykeltıraş ve atölye dikkat çekmektedir; bunlar arasında, Bartolomeo Cavaceppi ve atölyesi büyük önem taşımaktadır. Roma'daki antik eserlerin en önemli restoratörü olarak gösterilen Cavaceppi, 18. yüzyılda, antik heykellerin restorasyonunu yapmakla kalmamış, aynı zamanda stüdyosunda çok sayıda sanatçının yetişmesini sağlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, restorasyon ve sanat tarihi açısından önemli bir sanatçı olan Cavaceppi stüdyosunda restorasyonu yapılan bazı heykellerde kullanılan teknikleri değerlendirerek heykel restorasyonu yaklaşımını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kültür Varlıkları, Sanat, Heykel, Restorasyon, Tamamlama.

CAVACEPPI WORKSHOP AND RESTORATION WORKS

ABSTRACT

To preserve tangible cultural heritage, restoration practices employing various techniques and approaches have been carried out in different periods. Such practices are essential for the transmission of cultural assets to future generations. Therefore, understanding the changing ideas and techniques in restoration, examining

the practices of artists who have worked in this field, and recognizing the cultural biography of an artwork are of great importance for contemporary interdisciplinary studies, particularly in archaeology, art, art history, and conservation-restoration.

From antiquity to the present, damaged or broken sculptures have been restored for various reasons. Since the fifteenth century, restoration activities that began in Europe—particularly in Italy—have been carried out by numerous sculptors. The increasing demand of private collectors, especially during the Grand Tour, played an important role in the expansion of these practices. During this period, the appearance of a statue as a complete and unified whole became a priority; consequently, fragments from different works were sometimes combined and integrated through restorative interventions.

In Rome, in particular, many sculptors and workshops specializing in the restoration of ancient sculptures gained prominence. Among them, Bartolomeo Cavaceppi and his workshop hold particular significance. Cavaceppi, regarded as one of the most important restorers of ancient works in Rome, not only restored ancient sculptures in the eighteenth century but also trained numerous artists in his studio.

This study aims to evaluate approaches to sculpture restoration by examining the techniques applied to selected sculptures restored in the workshop of Cavaceppi, an artist of considerable importance for both restoration practices and art history.

Keywords: Cultural Heritage, Art, Sculpture, Restoration, Completion.

GİRİŞ

Antik Dönem'den bu yana çeşitli nedenlerle zarar görmüş taş heykeller restore edilmiştir. Onarım tekniklerinin geçmişi MÖ 8000'lere kadar uzanmaktadır¹. Başlangıçta daha basit teknikler ve araçlarla yapılan onarımlar, zamanla daha gelişmiş ve eserlerin özgün halleri korunmaya çalışılmıştır. Özellikle Rönesans Dönemi'nden itibaren antika toplayıcılığı, zenginlik ve gücün simgesi olmuştur. Tarihi eserlere artan ilgi, çok sayıda antik yerleşimde kazıların başlamasına neden olmuş ve bu alanlarda ele geçen zarar görmüş (kırık, çatlak, eksik) tarihi eserlerin satışı ve sergilenmesi için, eserlerin tamamlanması ön koşul haline gelmiştir. Özellikle İtalya'da, çok sayıda antik yerleşimdeki kazılardan toplanan heykeller onarılarak,

1 Campanelli 2016, 25; Uzun Aydın 2020, 83-88.

koleksiyonerlerin talepleri karşılanmaya çalışılmıştır². Bir anlamda antik heykeller “kültürel sermaye”³ haline gelmiş ve çok sayıda heykeltıraş, bu eserlerin onarımında çalışmıştır⁴. Cavaceppi de bu sanatçılardan biridir ve atölyesinde çok sayıda sanatçının yetişmesini sağlamıştır. Cavaceppi tarafından yapılan uygulamalar, günümüzdeki koruma- onarım çalışmalarının temelini atılmasında önemli olmuş ve kendisi tarafından 1768-1772 yılları arasında yayınlanan üç ciltlik bir eserde, bu uygulamalar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Kültürel varlıkların korunması ve restorasyonu, tüm somut kültürel varlıkların korunması ve bakımı hakkındaki çalışmalardır. Bu çalışmaların ana amacı, malzemenin (ahşap, taş vb.) ve eserin dönem özelliklerinin korunmasıdır⁵. Malzemenin türü fark etmeksizin eserler zaman içinde çeşitli nedenlerle bozulmalara uğramaktadır⁶; özellikle son yıllarda bozulmaların nedenlerinin tespitinde çok çeşitli yöntemler uygulanmaktadır (XRF, Spektroskopik analiz, FTIR, Raman Spektroskopisi, XRD gibi). Günümüz koruma ve onarım çalışmalarında uygulanan yöntemler ve teknikler⁷, tarih içinde gelişmiştir. Restorasyon uygulamalarının tarihsel sürecinin incelenmesi ve eserlerin biyografisinin bilinmesi disiplinler arası (sanat, sanat tarihi ve arkeoloji gibi) çalışmalar açısından önem taşımaktadır. 15-18. yüzyıllar arasında yapılan restorasyon uygulamaları bir dizi hata barındırmaktadır ve geçmişte yapılan koruma - onarım çalışmalarının yakından incelenmesi, heykellerin ve aynı zamanda diğer başka eserlerin doğru yorumlanmalarını sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, restorasyon ilkelerinin oluşmasında önemli sanatçılardan biri olan Cavaceppi Atölyesi’nde yapılan restorasyon uygulamalarını incelemek ve restorasyon tarihi alanında yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır. Bu amaçla, özellikle 18. yüzyıl koleksiyonlarına ait, Cavaceppi ve atölyesi tarafından restorasyonu yapılan heykeller incelenmiştir. Çalışmamız kapsamında, bu konudaki literatür temel alınarak, tamamlaması yapılan antik heykellerden bazı örnekler seçilerek, yöntem, teknik ve uygulamalar hakkında değerlendirme yapılmıştır.

13-18. YÜZYILLARDA TAŞ HEYKEL RESTORASYONU

Binlerce yıl öncesinde üretilen taş heykeller üzerinde, Antik Dönem’den bu yana çeşitli restorasyon yöntemleri uygulanmıştır. Bazı antik yazarların ve özellikle Orta Çağ tarihçilerinin bu çalışmalardan söz ettiği dikkat çekmektedir⁸. 13. yüz-

2 Vademeccum, The Tortonia Marbles. Tortonia Koleksiyonu.

3 Bourdieu 1986, 241.

4 Giometti 2011, 1; Meyer- Piva 2011, 7.

5 Eskici 2018, 137; Çetin 2021, 936-937.

6 Eskici et al. 2008, 15-30; Yıldırım Altun 2021, 26-27.

7 Boyraz - Dolunay 2014, 73-80; Cura 2022, 70-71; Ikeuchi et al. 2007. Günümüzde doğrudan müdahalenin yerine bazı durumlarda üç boyulu modelleme ve dijital restorasyon uygulamaları yapılmaktadır.

8 Doğer 2009, 13-14; Cengiz - Zeren, 2021, 56.

yıldan itibaren, usta çırak ilişkisiyle yapılan uygulamalar, hem sanatçıların yetişmesine katkıda bulunmuş hem de eserlerin bütünlüğü sağlanmıştır. Özellikle Rönesans ile birlikte, antik heykel koleksiyonlarına olan ilgi giderek artmış ve Roma başta olmak üzere, İtalya'nın birçok bölgesinde kazılar yürütülerek, çeşitli eserler gün ışığına çıkarılmıştır. Özellikle heykeltıraşlık eserleri, hem İtalya'daki hem de Avrupa'nın diğer merkezlerinden gelen elit sınıfın koleksiyonlarının parçası haline gelmiştir⁹ ve dolayısıyla restorasyon çalışmaları artmıştır¹⁰ (Fig. 1).

Fig. 1. Heykel yapımı ve restorasyonu, Carlo Lasinio (1759 - 1838)

<https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/work-of-art/the-execution-and-restoration-of-sculpture> , 5. 8. 2025.

9 Porges 1981, 2-12. Grand Tour/Büyük Tur; Çavuş 2025, 98-103.

10 True 2003, 2.

Restorasyon çalışmaları açısından “Altın Çağ” olarak anılan 17.- 19. yüzyıllar arasında İtalya’da Roma ve Floransa, Fransa’da Paris ve İngiltere’de Londra antik heykel ticaretinin merkezi olmuştur¹¹. Bu eserlerin ancak elit sınıf tarafından görülmesine izin verilmiştir. 16. yüzyılda, çok sayıda antik heykelin kopyaları alınmaya başlanmıştır. Bu zamanlarda yapılan restorasyon çalışmalarında, dönem ayırımına ve ikonografiye çok dikkat edilmediğinden, yanlış tamamlamaların yapıldığı dikkat çekmektedir¹². Farklı heykellerden alınan parçaların bir araya getirilerek yapıldığı uygulamalar bilinmektedir ve bu nedenle, bazı çalışmalarda geri döndürülemez hatalar oluşmuştur. Bu dönemde çalışan heykeltıraşlar, Borboni tarafından “anatomisti / cerrahlar” olarak anılmıştır¹³.

Boselli, Cavaceppi ve Carradori tarafından rehber çalışmalar hazırlanmıştır. Algardi ve Bernini tarafından yapılan restorasyonlarda, eksik olan uzuvlar yerine yenileri yapılmış ve farklı antik parçalar heykellere eklenmiştir¹⁴. Buzzi, Bosselli, Cordier, Ferrata, Nocchieri, Carradori, Cavaceppi, Bracci, Albacini gibi sanatçılar tarafından çok sayıda eser restore edilmiştir. 1778’de P. Eduards, sanat eserlerinin korunması konusunda hassas davranmış, fikirleri ve bazı uygulamalarla bu konuda yapılan çalışmaları daha ileri taşımıştır¹⁵. Restorasyon işlerinin bilimsel yöntemlerle ve geri döndürülebilen malzemelerin kullanılarak yapılması, çalışmalar hakkında kamuya bilgi verilmesi gibi bazı standartların oluşturulmasını ve Avrupa’nın ilk “koruma laboratuvarının” kurulmasını sağlamıştır. Ancak 1850’lerden sonra, “taklit restorasyon” fikrinden ve uygulamalarından dönülmeye başlanarak, tarihi eserlerin özgün formuna dönmesi gerektiği düşünülmüş ve “Ent-Restaurierung / Restorasyondan Arındırma” çalışmaları sürdürülmeye başlanmıştır¹⁶.

CAVACEPPİ, HAYATI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARINDAN ÖRNEKLER

Bartolomeo Cavaceppi (1716- 1799), Roma’nın en tanınmış ve en meşgul restoratörüdür. 1729’dan 1733’e kadar Fransız heykeltıraş P. E. Monnot’un atölyesinde eğitim almış ve 1732’de Accademia di San Luca’ya katılmıştır. Giuseppe Albani için çalışan C. Napolioni ile kariyeri boyunca Roma’da çalışmıştır¹⁷. 1734’te Papa XI. Clement’in yeğeni, kardinal Albani tarafından sanat restoratörü olarak atanması, başarılı kariyerinin başlangıcı olmuş ve başta İngiliz koleksiyonerler olmak üzere yabancı turistlerden pek çok sipariş alınmıştır¹⁸. Cavaceppi’nin Roma’daki atölyesi,

11 Karakoç - Yıldırım 2020, 2014; Yarılaş 2021, 122. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Müze-i Hümayun’un açılmasıyla koruma ve onarım çalışmaları başlamıştır.

12 Podany 2019, 29; Frischer 2023. Laokoon Grubu.

13 Bourgeois 2003, 149.

14 True 2003, 2; Ramage 2002, 61-64.

15 Darrow 2000, 91-107.

16 Podany 2003, 18.

17 Howard 1992, 27; Barbarini - Gasparri, 1994.

18 Howard 1991, 191; Howard 1992, 27.

restore edilmiş antika eserlerin ve kopyaların satışıyla ünlenmiştir. Klasik Arkeoloji'nin kurucusu olarak tanımlanan ve aynı zamanda sanat tarihçi Alman J. J. Winckelmann ile iyi arkadaş olmuştur. İngiliz Townley Koleksiyonu'ndaki birçok heykeli restore etmiştir ve Townley'e ait yazışmalarda sıklıkla adı geçmektedir¹⁹. Zürih'ten Roma'ya gelen ve antikacılıkla uğraşan T. Schaffhausen'in uğradığı çok sayıda atölye arasında Cavaceppi Stüdyosu da bulunmaktadır²⁰. Uzun yıllar boyunca T. Jenkins'in eserlerini restore etmiştir. Cavaceppi, bütün Avrupada antikacılar ve zenginler için ünlü bir isimdir. Sanatçının papalık bağlantıları, Romalı koleksiyoncularla ve Büyük Tur'a katılanlarla ilişkilerini güçlendirmiştir (Fig. 2).

Fig. 2. Ressam Anton von Maron, Bartolomeo Cavaceppi'nin portresi, 1782. Ulusal Aziz Luca Akademisi Galerisi (Accademia Nazionale di San Luca, 2025).

<https://accademiasanluca.it/collezioni/opere/ritratto-di-bartolomeo-cavaceppi> , 3. 8. 2025

Sanatçı, yalnızca heykelleri onarmakla kalmamış ve aynı zamanda antik örneklerle dayanan *Antik Stil'de (all'antica)* yeni tasarımlar da oluşturmuştur. Eserlerine ismini yazmaması, kendi heykellerinin antik olanlarla karıştırılmasına neden olmuştur. Restore ettiği eserler, Avrupadaki çok sayıda koleksiyonda korunmaktadır. Museo Clementinoda papanın restoratörü olarak çalışmış ve 1770 yılında Papa XIV. Clement tarafından, sanatçıya yaptığı katkılardan dolayı Altın Milis Nişanı (Speron d'oro) verilmiştir. 1787'de Sigismondo Chigi ve Marcantonio Borghese tarafından ömür boyu emekli maaşı bağlanmıştır. Cavaceppi öldüğünde çok sayıda

¹⁹ Clegg 2020, 13.

²⁰ Howard 1982, 225.

mücevher, madeni para, pişmiş toprak modeller, alçı dökümler ve kalıplarla birlikte 1000'den fazla antik mermer parçasına sahip olduğu tespit edilmiştir²¹. Stüdyosunun ismi bu nedenle *Cavaceppi Müzesi* (*Museo Cavaceppi*) olarak anılmıştır²².

Fig. 3. Cavaceppi tarafından yazılan *Raccolta d'antiche statue busti bassirilievi ed altre sculture restaurate da Bartolomeo Cavaceppi scultore romano* (Internet Archive, 2025).

https://archive.org/details/gri_33125009338969/page/n5/mode/2up , 3. 8. 2025.

Cavaceppi, şöhretinin zirvesindeyken, restore ettiği veya sahip olduğu eserlerin gravür resimlerinden oluşan üç ciltlik bir eser yayınlamıştır (Cavaceppi 1768, Cavaceppi 1769, Cavaceppi 1772; Fig 3). *Raccolta d'antiche statue busti bassirilievi ed altre sculture restaurate da Bartolomeo Cavaceppi scultore romano* isimli eseri, Cavaceppi tarafından restore edilen antik heykeller, büstler, yarım kabartmalar ve diğer heykellerin anlatıldığı ve sanatçının çizimlerinin de olduğu oluşan bir koleksiyondur. Bu çalışma, yalnızca restore edilen heykellerin kataloğu olmayıp, aynı zamanda genel sanat tarihiyle ilgili bir dizi teorik değerlendirmeleri, Cavaceppi'nin restorasyon ve antika pazarına yönelik önerilerini, tanıtım stratejilerini, zamanının akademisyenleri ve sanatçılarıyla olan bağlarını ve Almanya'ya yaptığı yolculuğu içermektedir. Her ciltte, Cavaceppi tarafından restore edilen antik heykelin olduğu 60 çizim bulunmaktadır; ilk ciltteki eserlerin tamamı, ikinci ciltteki eserlerden 40'ı ve II. cilttekilerden 23'ü satılmıştır. Cavaceppi'nin eserinde, sanatçı tarafından yapılan gravürde stüdyosu betimlenmiştir (Fig. 4); atölyede kopya makineleri, ka-

21 Podany 2003, 33.

22 Marchand 2017, 68.

lıplar, parçalar ve restorasyonlarla uğraşan zanaatkarlar ve Postdam'daki Frederick Koleksiyonu'na ait büyük heykeller gösterilmiştir²³. Avrupa'da yapılan çalışmalarda eserden sıklıkla alıntı yapılmaktadır. Restorasyon tarihi açısından ilgi çekici bu eserde, Cavaceppi'nin restorasyon ve antika pazarına yönelik önerileri, tanıtım stratejileri, zamanının akademisyenleri ve sanatçılarıyla olan bağları, Almanya'ya yaptığı yolculuğu ve sanat dünyasını tartıştığı yazıları bulunmaktadır. Kendi restorasyon uygulamalarının yanı sıra, sahte eserleri ayırt etmenin yollarını göstermiştir. Winckelmann ve Cavaceppi'nin tanışıklıkları olasılıkla Winckelmann'ın Roma'da kaldığı (1755) zamanlara kadar uzandığı ve Almanya'ya yaptıkları ortak yolculuğun Cavaceppi'ye yeni çevrelere erişme fırsatı verdiği, özellikle yolculuktan önce yazılan bu eserde, Winckelmann ve Cavaceppi arasındaki düşüncelerde, görüş birliği ve uyum olduğu düşünülmektedir.

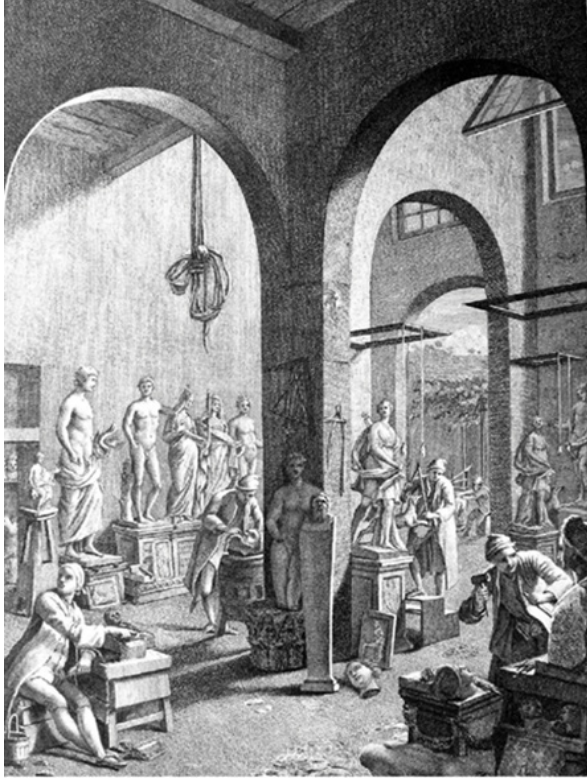

Fig. 4. Bartolomeo Cavaceppi, Cavaceppi Stüdyosu, 1769, gravür. Sol altta oturan Cavaceppi. (Suárez Huerta, 2008, Fig. 1)

23 Meyer - Piva 2011.

I. cildin, teorik açıdan en fazla dikkat çeken olduğu belirtilmektedir. Cavaceppi, sanatçının ve koleksiyonerin eğitiminde heykel sanatının önemini ifade etmekte ve bir restoratörün işinin daha iyi tanımlanmasını sağlamaktadır. Sanatçı, kendini ve eserini tanıtmaktadır. İfadelerin çoğunda Winckelmann'ın etkisinin olduğu düşünülmektedir²⁴. Antik heykellerin, Antik Sanat'tan geriye kalanlar olduğunu ve bu nedenle sanatçıların gözlemler yaparak kendilerini şekillendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Cavaceppi'ye göre sorun restoratörün rolünün ne olması ve tamamlamanın nasıl yapılacağıdır²⁵. Cavaceppi'ye göre, bir restoratör öncelikle heykelin konusunu belirlemelidir. Bunun için akademisyenlerin önerilerinden faydalanmakla birlikte, kişisel değerlendirme yapmasını sağlayan temel bir kültüre sahip olmalıdır. Tamamlama çalışmalarına karar verildikten sonra antik heykelin mermerinin aynısı kullanılarak, stilde benzerlik sağlanmalıdır. Heykeltıraş, güzel bir baş ya da güzel bir bacak oyarak şekillendiren kişi, restoratör ise eski parçaları ilk modelin stilinde, diğer modern parçalarla bütünleştiren kişi olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, sanatçının kendi yaratıcılığınan vazgeçmemesi gerektiği, taklit yoluyla eski modelin stiline bütünleştirilmesini önermiştir.

Sahte antik heykellerin ticaretiyle ilgili yazılar, 1769 tarihli II. ciltte yer almaktadır. Cavaceppi işbirlikçi bir strateji geliştirmektedir; kendisini alıcının yerine koymakta ve aldatılmaması için birkaç ipucu vermektedir. Halkın hem antika hem de modern heykel mağazalarındaki sahtekarlıklara karşı dikkatli olmasını tavsiye etmekte ve bu konuda önerilerini sıralamaktadır. Antik heykel stillerinin gelişimi hakkında bilgi sahibi olunmasını önerirken, bu konuda Winckelmann'ın *Antik Çağ Sanatı Tarihi* başlıklı eserine gönderme yapmakta ve bazı pratik bilgilere yer vermektedir²⁶. Koleksiyonerlerin onarım istekleri karşısında, Cavaceppi'nin üzüntüsünü dile getirdiği bilinmekle birlikte ünlü antik heykellerin çok sayıda kopyalarını ve kalıplarını yapmıştır.

V. Pacetti'nin (1783- 1864) evrakı arasında, satın alınan veya daha sonra satılmak üzere kendisine gönderilen sanat eserlerinin makbuzları, restorasyon çalışmaları için faturalar, sanatsal ve restorasyon malzemelerine ilişkin makbuzlar, hesap defterlerinden alıntılar, Cavaceppi Koleksiyonu'nun yasal belgeleri bulunmaktadır²⁷. Restorasyon işleri için sanatçının aldığı ücreti gösteren bir ifade şöyledir: "... kuzu eti, et, sosis için, Ferrari'ye, yani ustabaşına, Herkül'ün teslimatı için bir bahşiş ve çocuğa Leda ile Bachus'un teslimatı için bir bahşiş. Daha sonra Giuseppe adında biri hindilerinin parasını aldı. Bay Cavaceppi altı günlük çalışma karşılığında 6.30 scudi aldı. Herkül'ün nakliyesi artı çocuğa bahşiş 7,15 scudi'ye mal oldu. Cavaceppi ve Pacetti bu makbuzun başka bir satırından ödeme aldılar, ama kaydedilmeyen miktar için" Faturaların yalnızca eserler için değil, hizmet ve gıda maddeleri için olduğu görülmektedir.

24 Meyer - Piva 2011, 31-32.

25 Meyer - Piva 2011, 39-40.

26 Winckelmann 1972.

27 Ramage 2003, 144.

Cavaceppi'nin Roma'daki atölyesi, 18. yüzyılın ikinci yarısında turistler tarafından en fazla ziyaret edilen yerlerinden biri olmuştur²⁸; Goethe, ziyaretini XXXII. İtalyan Seyahati kitabında anlatmıştır. Çağdaşlarından daha gelişmiş yaklaşımlar sunmuştur²⁹. Koleksiyonlardaki en güzel eserlerin restore edilmemesi ve dokunulmadan korunması gerektiğini düşünmüş (Belvedere Torsosu ya da Pasquino gibi) ve bu nedenle, koleksiyonerlere uzlaşmayı tavsiye etmiştir. Çünkü koleksiyonerler genellikle eserlerin bütün halde sergilenmelerini istemiştir. Bu nedenle, farklı eserlerin parçaları kullanılarak restorasyon işlemleri yapılmış ve dolayısıyla heykellerin özgün halleri bozulmaya uğramıştır. Cavaceppi tarafından orijinal parçalar çıkarılmadan, eksik parçalar onarılmıştır. Tanımlama hatalarından kaçınmak için, genellikle doğal görünümlü, göze çarpmayan, stille uyumlu ve en az düzeyde onarımlar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu ilkeler, gelecekteki koruma ve onarım uygulamalarındaki temel şartların belirlenmesinde etkili olmuştur. Cavaceppi izleyicinin gözünü yanıltacak bir dizi teknik kullanmıştır; antik bölümlerin cilasız ve dokulu olmasına izin vermiş, kırıklar sıklıkla oyulmuş, düzeltilmiş ve kesilmiştir.

Cavaceppi tarafından restorasyonu yapılan heykeller arasında bulunan Lansdowne Dionysos Heykeli, 18. yüzyılın ortalarında Tivoli'deki Hadrianus Villası'ndaki bataklıktan G. Hamilton tarafından çıkarılmıştır³⁰. Anıtsal bir yapının büyük bir parçası olduğu düşünülen heykel, İmparator Hadrianus Dönemi'ne aittir (MS 76-138) ve Tivoli'deki muhteşem villasının bahçesinde durduğu düşünülmektedir. Dionysos'un gövdesi, Cavaceppi tarafından restore edilmiştir ve özgün parçalar yerine, gövdeye yeni bir baş, kollar, bacaklar ve asmalarla iç içe geçmiş bir ağaç gövdesinden oluşan bir destek eklenmiştir. Cavaceppi'nin çiziminde Dionysos rahat, kontrapost duruşa sahip, sağ kalçası dışarı doğru çıkıntılı ve sağ eli başının üzerine kaldırılmış şekilde gösterilmiştir; bir asma kütüğüne yaslanmış, sol elinde bir üzüm salkımı tutmakta ve başında bitkisel çelenk taşımaktadır. Restore edilen Dionysos heykeli, daha sonra Londra'daki evinin dekorasyonu için antik mermer heykel koleksiyonu toplayan İngiliz politikacı ve sanat koleksiyoncusu Lansdowne Markisi'ne (1737-1805) satılmıştır. 1930'da Lansdowne'un torunları, heykellerini müzayedeye çıkarmış ve W. S. Ludington tarafından satın alınarak, Kaliforniya'ya getirilmiştir. 18. yüzyıldan kalma restorasyonlar kaldırılmış ve geri kalan antik gövde, 70 yıl kadar Ludington'un Montecito'daki Val Verde Malikanesi'nin bahçelerine sergilenmiştir. Cavaceppi'nin çizimi incelenerek, heykel özgün haliyle karşılaştırılmıştır (Fig. 5).

28 Howard 2003, 32; Coen 2018, 19; Çavuş 2025, 97.

29 Podany 2003, 32-33.

30 O'Shaughnessy 2015, 21-28.

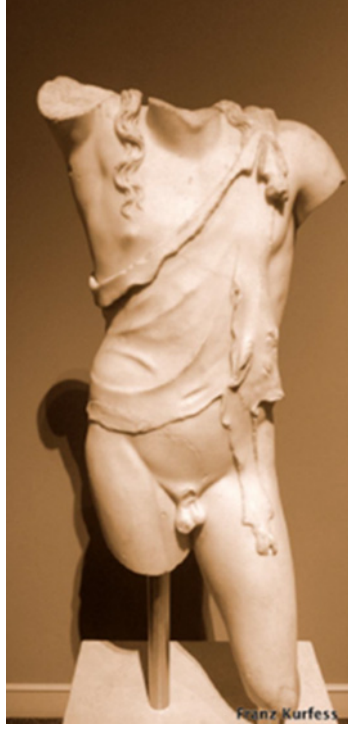

Fig. 5. Lansdowne Dionysos heykeli, MS 2. yüzyıl, Santa Barbara Museum of Art. (O'Shaughnessy 2015, 23, Fig. 1)

Danimarka- Kopenhag'daki Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde korunan sandaletlerini bağlarken gösterilen Hermes heykelinin orijinali heykeltıraş Lysippos tarafından yapılmıştır (MÖ 330'lar); Hadrianus Villası'nda bulunan heykelin Roma kopyası MS 2. yüzyıla aittir ve Cavaceppi tarafından restore edilmiştir³¹. Çok sayıda farklı eserin parçalarından bir araya getirilmiştir, kaya ve ağaç gövdesi destekli kaide (sol ayağın altındaki küçük bir alan hariç), sağ ayak, sol kalça ve diz ile ayak bileği arasındaki sol bacak, sol el ile kolun bir kısmı, kumaşın birçok kısmı, sağ ön kol (antik bilek hariç), boynun bir parçası, burun ve sağ kaş. Sağ bacağın arkasındaki kaidede, restoratörün Paris'te Cincinnatus adıyla restore edilen bir heykelden kopyaladığı bir demirin izleri görülmektedir. Ayrıca ağaç gövdesinin uyuluğun iç kısmıyla buluştuğu üst kısımda da izler yer almaktadır³². Bu parçalar kaldırıldığında, heykelin bir işe yaramayacağı uzmanlar tarafından belirtilmektedir³³ (Fig. 6).

31 İnan 1979, 409.

32 Smith 1889, 40-41.

33 Moltesen 2003, 222.

Fig. 6. Sandalımlı bağlayan Hermes heykeli, mermer, Roma Dönemi kopyası. Kopenhag-Ny Carlsberg Glyptothek Müzesi. (Wikimedia Commons, 2025).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ny_Carlsberg_Glyptothek_-_Hermes.jpg , 3. 8. 2025.

Heykeltıraş Myron'un Diskobolos Heykeli'nin Roma kopyası, günümüzde İngiliz Ulusal Müzesi'nde (British Museum) korunmaktadır; torso, Ostia'a bulunmuştur³⁴. Albacini'in isteği üzerine Cavaceppi tarafından 1775'te Palladium'u tutan Diomedes'i³⁵ temsil etmek üzere restore edilmiştir. Lord Lansdowne tarafından satın alınmadan önce, heykeltıraş Cavaceppi tarafından çizimleri yapılmış ve restore edilmiştir³⁶. Gövdenin neden Diomedes gibi restore edildiğine ait tek bilgi, tarihi eser satıcısı ressamın heykelle birlikte gönderdiği kısa bir mektuptur; G. Hamilton tarafından İngiliz alıcı Lord Lansdowne'a 1776'da yazılmıştır. Hamilton, bu heykelin Diomedes olduğu konusunda yorumlarda bulunmaktadır ve Diomedes'in konu olarak seçilmesinin, özel bir nedene dayalı olabileceği düşünülmektedir³⁷Heykelin

34 Howard 1978, 17; Coltman 2006, 176-178.

35 <https://www.ostia-antica.org/museums/mus-cwbh-discobolus.htm> , 5. 8. 2025. 1774 yılında G. Hamilton tarafından Deniz Kapısı Hamamları kazılmıştır. 1776 yılında Gavin Hamilton tarafından Lord Shelburne'e satılmıştır (Lansdowne koleksiyonu). Yükseklik 1.79, gövde yüksekliği 1.15.

36 O'Shaughnessy 2015, 21.

37 Barr 2009, 128, 131-132.

asit, fırça ve kumla temizlendiği kayıtlara geçmiştir. Heykelin başı yanlış bir açıyla eklenmiştir³⁸; heykeltıraş Myron'un orijinal bronz atletinin başını çevirerek geriye baktığı, başları vücuttan kırılmamış halde bulunan heykelin diğer versiyonlarına dayanarak kanıtlanmıştır. Restore edilen parçalar kollar ve eller, sağ bacak, sol bacağın bir kısmı, her iki ayak ve palladium. Diskobolos'a başka bir heykele ait Hellenistik-Barok stilde bir baş eklenmiştir; bu baş, geriye değil ileriye bakacak biçimde uygulanmış ve sorasında geriye doğru bakacak şekilde değiştirilmiştir³⁹ (Fig. 7).

Fig. 7. Myron, Diskobolos heykeli. İngiliz Ulusal Müzesi (Howard, 2003, Fig. 1).

Kızıl Faun olarak anılan heykel, 1736'da küçük saray alanında antikacı G. A. Furietti tarafından bulunmuştur. İmparator Hadrianus Dönemi'ndeki Geç Hellenistik Stil'in önemli bir örneğidir⁴⁰. Heykelin parçalarının bir kısmı Antik Dönem'den, geri kalanı ise 18. yüzyıla aittir. Heykel çok parçalı halde kırılmıştır ve özgün parçalar baş, gövde, kısmen sol kol, keçi gövdesi, bol dökümlü pelerin üzerindeki bazı meyveler, bir başparmak ve sepetin bir parçasıdır. 1744 yılında Kapitolin Müzesi / Capitoline Müzesi müdürü A. G. Capponi tarafından heykelin restore edilmesi

38 Howard 2003, 26; Podany 2003, 34.

39 Barr 2009, 138-140.

40 Ramage 2002, 65.

istenmiş ve iki Romalı heykeltıraş C. Bianchi ve B. Cavaceppi görevlendirilmiştir. Vatikan'da korunan evraklarda, her sanatçının yaptığı işler ve faturalar kayıtlıdır; iki sanatçıya da aynı ücret ödenmiştir. Bianchi sert kırmızı mermerin işlenmesinden, Cavaceppi ise modellerin hazırlanması ve eksik parçaların kalıplarının yapılması ve eserin tamamlanmasından sorumlu tutulmuştur. Kaide, gövde, kollar ve bacaklarıyla birlikte, destek görevindeki çoban kavalını tasarlayıp dökmüştür. Yeni parçalar için kullanılan mermerin rengi özgün olana yakın olmakla birlikte, eski parçaların patinasına uyumlu olması amacıyla boyanmıştır (Fig. 8). Yeni mermeri eski mermerle bütünleştirmek amacıyla, bilinçli çatlaklar ve çentikler eklemiştir (Vatikan Müzesi / Musei Vaticani). Sanatçının restorasyon yaptığı kısımları fark edebilmek oldukça güçtür; eksik kısımlarını ve eklentileri görebilmek için eserin çok yakından ve dikkatlice incelenmesi gerekmiş ve özellikle son yıllarda yapılan üç boyutlu boyutlu görüntüleme teknikleriyle günümüze kadar olan korunma durumu ayrıntılı olarak belgelenmiştir ⁴¹

Fig. 8. Kızıl Faun. M.S. 2. yüzyıl. Kapitolin Müzesi (Ratigan, 2017, Fig. 1a ve b)

MS 2. yüzyıldan kalma Zeus Tahtı, Cavaceppi tarafından restore edilmiştir ⁴². Eklmelerin daha iyi gizlenmesi için, sahte kırıklar yontulmuş, tahtın arka desteği antik yüzeye birleştirilmiş ve bunun sonucunda, mermerin kalitesi, oymalardaki farklılık ve antik parçaların yüzey patinası ile Cavaceppi'nin eklmeleri arasındaki fark etme olasılığı azaltılmıştır. Antik yüzeyin bu şekilde bozulması, günümüzdeki restorasyon uygulamalarında kabul edilmemektedir (Fig. 9).

⁴¹ Ratigan 2017, 123-162.

⁴² Podany 2003, 16, fig. 4.

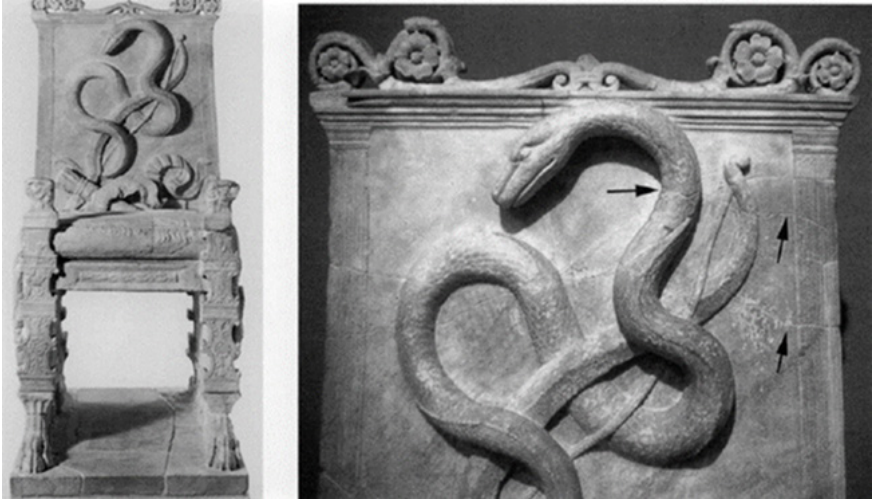

Fig. 9. Zeus Tahtı. M.S. Geç 1. yüzyıl. Los Angeles Eyalet Sanat Müzesi (L.A. County Museum of Art), William Randolph Hearst Koleksiyonu (Podany 2003, 16, Fig. 3 ve 4).

Antik Dönem'in kahramanını temsil eden Lansdowne Herakles Heykeli (Fig. 10), Tivoli yakınlarında 1790/91 yıllarındaki kazılarda bulunmuştur ve uygulanan yöntemler nedeniyle, Cavaceppi Atölyesi'nde restore edildiği düşünülmektedir⁴³. Yüzeyler temizlenmiş ve eşit derecede beyaz olana kadar ovalanmıştır. Ekler yapılmıştır; mermer parçalar, demir dübellerle birbirine tutturulmuştur; konu ve kompozisyonda ayrıntılardan kaçınılmıştır. 1790'larda restore edilen bu heykel zamanında Cavaceppi'nin ilerleyen yaşı da göz önüne alındığında atölyesinde birlikte çalıştığı Albacini tarafından restore edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Herakles heykelinin Diskobolos'a göre daha iyi korunmuş durumda bulunması, bazı yanlış uygulamalardan heykeli kurtarmış ve az müdahale ile onarılmıştır. Kopyalarının çoğunun başında çelenkler bulunurken, Herakles heykelinin başı iyi korunmuştur ve çelenksizdir. Destek ayağının yanındaki büyük desteği gizlemek için biraz aslan derisi eklenmiş ve sol omuza ek yapılmıştır. Thomas Jenkins bu güzel ve benzersiz eseri ihraç etmeyi başarmıştır⁴⁴

43 Howard 1978, 18-20, 36-37.

44 Podany 2003, 16, fig. 5.

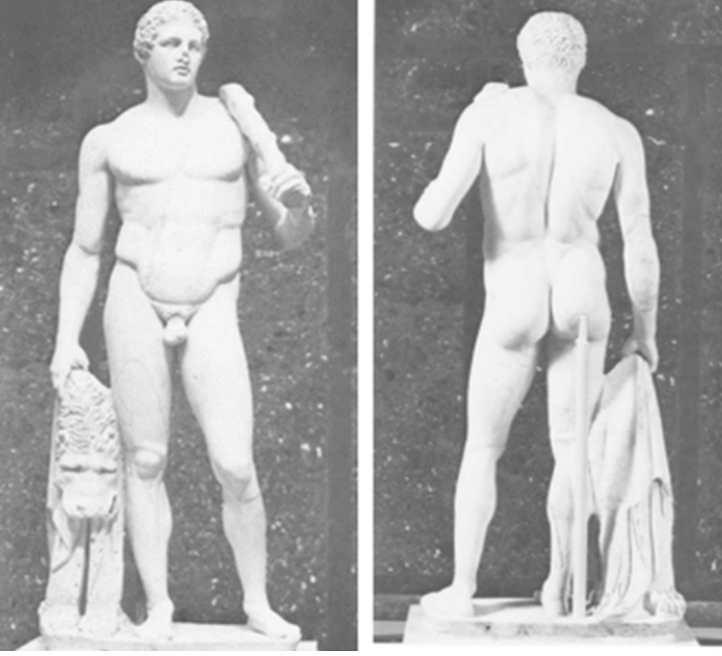

Fig. 10. Lansdowne Herakles heykeli. The J. Paul Getty Müzesi. (Howard 1966, Fig. 1 ve 2)

Antik tarzdaki eserlerinden biri, Roma'daki Farnese Koleksiyonu'ndan ve sonrasında Napoli'den bilinen Caracalla Büstü'dür. Caracalla'nın sakalının ve saçının işlenmesinde görülen antik tarzdaki ustalıklı matkap çalışması sanatçının Klasisizme olan aşinalığını göstermektedir ve nadir imzalı eserlerinden biridir (Fig. 11). 1994'te Los Angeles- Getty Müzesi tarafından satın alınan eser mermerden, 71 cm yüksekliğinde ve 53.978 kg ağırlığındadır. 1750-1770 yıllarında restore edilmiştir. Diğer eseri ise, Roma İmparatoru Antoninus Pius'un kızı ve İmparator Marcus Aurelius'un eşi olan, genellikle Genç Faustina olarak anılan İmparatoriçe Anna Galeria Faustina Minor'un (MS 130-175) bir büstüdür (Fig. 12). Bu eserin, MS 147 yılında Senato tarafından Faustina'ya onursal Augusta ünvanı verilmesiyle yapıldığı bilinmektedir. Genç Faustina'nın orijinal büstü 1570 yılında Villa Hadrianada bulunmuş ve 1748'de Papa XIV. Benedict tarafından, Roma'daki Kapitolin Müzesi'ne bağışlanmıştır. Cavaceppi stüdyosu tarafından yapılan eser, orijinal Roma büstünün 1761-1762'lere ait bir reproduksiyondur⁴⁵. Cavaceppi vasiyetiyle, pişmiş toprak modellerini ve heykel malzemelerinden oluşan koleksiyonunu San Luca Akademisi'ne (Accademia di San Luca) bırakmıştır. Koleksiyon önce G. Torlonia'ya, ardından 1949'da devlete devreden tenor E. Gorga'ya satılmıştır.

45 Clegg 2020, 150.

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 11. Caracalla büstü. Getty Müzesi. (Getty Museum Collection, 2025).

<https://www.getty.edu/art/collection/object/103RSX> , 3. 8. 2025.

Fig. 12. Genç Faustina büstü. Roma Dönemi kopyası. Philadelphia Müzesi (Philadelphia Museum of Art, 2025). <https://philamuseum.org/collection/object/72334> , 3. 8. 2025.

SONUÇ

Antik Dönem'den bu yana heykeller onarılmıştır ve günümüze gelinceye değin farklı teknikler ve görüşlerle bu uygulamalar sürdürülmüştür. Tarih ve koleksiyonculuğa olan ilginin çok arttığı 18. yüzyılda restorasyon çalışmaları yaygınlaşmıştır. Çeşitli parçaların birleştirilmesiyle neredeyse yeni heykeller üretilmiş ve geriye döndürülemez hatalar meydana gelmiştir. Cavaceppi gibi sanatçılar tarafından, daha bilinçli restorasyon uygulamaları yapılmıştır. Sanatçının çalışmaları, teknikleri ve ilkeleri, koruma ve onarım çalışmalarının gelişmesinde önemli basamaklardan biri olarak kabul edilmektedir.

Yüzlerce hatta binlerce yıl önce yapılan restorasyon çalışmalarının bilinmesi, aynı zamanda güzel sanatlar, sanat tarihi ve arkeoloji bilim dalları açısından da önem taşımaktadır. Son yıllarda koruma-onarım uzmanları tarafından koleksiyonculuk, restorasyon atölyeleri ve restorasyon uygulamalarını içeren çok sayıda çalışma ve yayın yapılmaktadır.

Günümüzdeki koruma ve onarım çalışmaları, eserlerin özgün durumlarının korunmasına yönelik uygulamalar içermektedir. Bunlardan en önemlisi esere zarar vermemek ve dolayısıyla en az müdahalede bulunmaktır. İlerleyen teknolojiyle birlikte özellikle taş heykellerde bozulmanın çeşitleri, taşın sertliği, çatlakların derinliği kolayca tespit edilebilmekte ve sağlamlaştırma çalışmaları, bu veriler doğrultusunda yönlendirilmektedir. Koruma ve onarım çalışmaları açısından değerlendirildiğinde, restorasyon tarihi ile ilgili yapılacak olan çalışmalar, esere yapılan önceki müdahalelerin bilinmesi, sanatçıların ve uygulamalarının tanınması, kültürel objenin biyografisinin oluşturulmasını sağlayacak ve restorasyon çalışmalarında izlenecek yöntem ve tekniklere yol gösterecektir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmektedir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study): MC (%50), AÇA (%50)

Veri Toplanması (Data Acquisition): MC (%50), AÇA (%50)

Veri Analizi (Data Analysis): MC (%50), AÇA (%50)

Makalenin Yazımı (Writing up): MC (%50), AÇA (%50)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision): MC (%50), AÇA (%50)

KAYNAKÇA

- Barr 2009, Barr, S. M., Making Something Out of Next to Nothing: Bartolomeo Cavaceppi and The Major Restorations of Myron's Discobolus, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Arizona Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Bourdieu 1986, Bourdieu, P., "The Forms of Capital", Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (ed. J. G. Richardson), New York: Greenwood Press, 241-258.
- Bourgeois 2003, Bourgeois, B., "Secure for Eternity, Assembly Techniques for Large Statuary in The Sixteenth to Nineteenth Century", History of Restoration of Ancient Stone Sculpture (ed. J. B. Grossman -J. Podany- M. True), The J. Paul Getty Museum: Los Angeles, 149-162.
- Boyraz- Dolunay 2014, "Heykel Sanatında Ön Modelleme Aşamaları ve Üç Boyutlu Yazıcı Uygulamaları", Ulakbilge, 2 (3), 69-80.
- Campanelli 2016, Campanelli, A. P., The Ancient Origins of Modern Restoration Techniques, Yococu 2014: Professionals' Experiences in Cultural Heritage Conservation in America, Europe, and Asia (ed. A. Macchia et al), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 25-39.
- Cavaceppi 1768, Cavaceppi B., Raccolta D'antiche Statue Busti Bassirilievi ed Altre Sculture Restaurate da Bartolomeo Cavaceppi Scultore Romano. Vol. 1. <https://arachne.dainst.org/entity/16008>
- Cavaceppi 1769, Cavaceppi, B., Raccolta D'antiche Statue Busti Teste Cognite ed Altre Sculture Antiche Scelte Restaurate da Bartolomeo Cavaceppi Scultore Romano, Vol. 2. <https://arachne.dainst.org/entity/16012>
- Cavaceppi 1772, Cavaceppi, B., Raccolta D'antiche Statue Busti Teste Cognite ed altre sculture antiche scelte restaurate da Bartolomeo Cavaceppi Scultore Romano. Vol. 3. <https://arachne.dainst.org/entity/16013>
- Clegg 2020, Clegg, M. (2020). Eighteenth-Century Restoration of Ancient Sculptures: Questions of Authenticity in The Collection of Charles Townley, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Auckland Üniversitesi.
- Coen 2018, Coen, P., The Art Market in Rome in The Eighteenth Century: A study in The Modern Social History of Art, Boston, Brill.
- Coltman 2006, Coltman, V., Fabricating the antique: neoclassicism in Britain, 1760-1800. <https://archive.org/details/fabricatingantiqu000colt>
- Cura 2022, Cura, M., "Kymeli Atlet' Heykeli", Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 27, 61-74.
- Çavuş 2025, Çavuş, M. N., "Avrupa'da Büyük Turların Turizm Tarihindeki Yeri", Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 9 (1), 97-106.
- Çetin 2021, Çetin, C., Açık Alanlarda Sergilenen Heykellerin Korunması, İdil, 82, 927-941.
- Doğrer 2009, Roma Heykeltıraşlığı, Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Eskici 2018, Eskici, B., Seramik Onarımlarında Bütünleme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", Sanat ve Tasarım Dergisi, 135-153.
- Eskici et. al. 2008, Eskici, B.- Akyol, A. A.- Radioğlu, Y. K. "Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 15-30.
- Frischer 2023, Frischer, B. Digital Sculpture Project: Laocoon An Annotated Chronology of the "Laocoon" Statue Group, <http://www.digitalsculpture.org/laocoon/chronology/>, 3. 8. 2025.
- Howard 1978, Howard, S., The Lansdowne Herakles, J. Paul Getty Museum, Publication No.1.
- Howard 1982, Howard, S., Bartolomeo Cavaceppi, Eighteenth-Century Restorer, New York: Garland Pub.
- Howard 1991, Howard, S., "Ancient Busts and The Cavaceppi and Albacini Casts", Journal of The History of Collections, 3(2), 199-218.
- Howard 1992, Howard, S., "Albani, Winckelmann, and Cavaceppi: The Transition from Amateur to Professional Antiquarianism", Journal of The History Collections, 4(1), 27-38. <https://doi.org/10.1093/jhc/4.1.27>
- Howard 2003, Howard, S., "Restoration and The Antique Model Reciprocities Between Figure and Field", History of Restoration of Ancient Stone Sculpture (ed. J. B. Grossman -J. Podany- M. True), Los Angeles, Getty Trust Publications, 25-44.
- Ikeuchi et. al. 2007, Ikeuchi, K.- Oishi, T. - Takamatsu, J.- Sagawa, R.- Nakazawa, A.- Kurazume, R.- Nishino, K.- Kamakura, M.- Okamoto, Y. "The Great Buddha Project: Digitally Archiving, Restoring, and Analyzing Cultural Heritage Objects", International Journal of Computer Vision, 75(1), 189-208.
- İnan 1979, İnan, J., "Lysippos'un Sandal Bağlayan Hermes Heykeli", Belleten, 3(170), 397-414.
- Karakoç- Yıldırım 2020, Karakoç, E.- Yıldırım, U. H., "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunması Meselesinde Kurumlar Arası İlişkilerin Rolü", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7 (4), 2012-2031.
- Marchand 2017, Marchand, S., "Winckelmann and The Roman Art Market", International Review of Eighteenth-Century Studies, 3, 55- 73.
- Meyer- Piva 2011, Meyer, S. - Piva, C., L'arte di Ben Restaurare. La «Raccolta D'antiche Statue (1768-72) di Bartolomeo Cavaceppi, Firenze.

- Moltesen 2003, Moltesen, M., "De-restoring and Re-Restoring Fifty Years of Restoration Work in The Ny Carlsberg Glyptotek", *History of Restoration of Ancient Stone Sculpture*, (ed. J. B. Grossman -J. Podany- M. True), The J. Paul Getty Museum: Los Angeles, 207-224.
- O'Shaughnessy, 2015, O'Shaughnessy, C., "Dionysus in Marble and On Paper: Looking at The Culture of Collecting and Changing Practices in Conservation", *Vides* 3, 21-31.
- Pacetti 1780, Vincenzo Pacetti Papers, ca. 1783-1864 <https://search.worldcat.org/title/84029669>
- Podany 2003, Podany, J., "Conservation and restoration". *History of Restoration of Ancient Stone Sculpture* (ed. M. True - J. Grossman), Los Angeles, Getty Trust Publications, 13-23.
- Porges 1981, Porges, E., "The Grand Tour Travel as an Educational Device 1600-1800, *Annals of Tourism Research*, 8(2), 171-186.
- Ramage 2002, Ramage, N.H., *Restorer and Collector: Notes on Eighteenth-Century Recreations of Roman Statues. Memoirs of the American Academy in Rome. Supplementary Volumes, 1*, Ann Arbor: University of Michigan, 61-77.
- Ramage 2003, Ramage, N. H., Vincenzo Pacetti and Luciano Bonaparte, *The Restorer and His Patron, History of Restoration of Ancient Stone Sculptures* (ed. J. B. Grossman -J. Podany- M. True), The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2003, 137-148.
- Ratigan 2017, Ratigan, A., "3D Applications in Conservation and Connoisseurship: Investigating and Supplementing The Scholarly Catalogues of The Red Faun", *Studies in Digital Heritage*, Vol. 1, No. 2, 123-164.
- Smith 1889, Smith, A. H., *A Catalogue of The Ancient Marbles at Lansdowne House*, London.
- True 2003, True, M., *Changing Approaches to Conservation, History of Restoration of Ancient Stone Sculpture*, (ed. J. B. Grossman -J. Podany- M. True), The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 1-12.
- Uzun Aydın 2020, Uzun Aydın, D. "Koleksiyon Toplanmasından Müze Yapılarına Geçiş Aşamaları ve İlk Müze Okulu (Izzediniye) Açma Girişimi", *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 6(1), 82-91.
- Vademecum, Torlonia Marbles, *Collecting Masterpieces* https://www.electa.it/content/uploads/2019/10/CS_TORLONIA-vademecum-LTC17_EN-1.pdf, 5. 8. 2025.
- Winkelmann 1972, Winkelmann J., *Storia dell'arte dell'antichità*. <https://archive.org/details/storiadellearti-d01winc>, 2. 8. 2025.
- Yarlıgaş 2021, Yarlıgaş, V., "Türkiye'de Kültür Varlıkları Konservasyonunun Öncü Kurum ve Kişileri: Kimyahaneye ve İki Uzmanı Nurettin Akbulut ve Hadi Tamer", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 22 (1), 121-138.
- Yıldırım Altun 2021, Yıldırım Altun, C., *Ahşap Eserlerin Teşhisinde Kullanılan Bazı Analiz Yöntemleri*, *Akademik Sanat*, 12, 23-41.